

1. POJĘCIOWO-LEKSYKALNY OBRAZ ŚWIADOMOŚCI WE WSPÓŁCZESNEJ POLSZCZYŹNIE (WPROWADZENIE DO PROBLEMATYKI)¹

W niniejszym rozdziale podjęto wstępną próbę zbadania, jak użytkownicy współczesnej polszczyzny myślą i mówią o świadomości, a konkretniej: naszkicowania obrazu pojęciowo-leksykalnego świadomości utrwalonego w polskich wyrażeniach. Punkt wyjścia stanowi przybliżenie fenomenowi ‘świadomości’ jako: a) składnika znaczeń różnego typu struktur predykatowych oraz b) regulatora ludzkiego zachowania w opisie językowego obrazu człowieka. Refleksja nad sposobami definiowania w wybranych słownikach ogólnych języka polskiego leksemu *świadomość* oraz analiza danych z Narodowego Korpusu Języka Polskiego (dalej: NKJP), tj. kontekstów z tą jednostką języka, są zorientowane na poszukiwanie inwariantu semantycznego ‘świadomości’, a także określenie głównych aspektów konceptualizacji świadomości – elementów składających się na kompleks pojęciowy badanego fenomenu.

Nie to, że jest „podmiotem” czującym i wrażliwym, wyróżnia go [człowieka – K.W.] wśród stworzeń żywych, lecz to, że może się stać „przedmiotem” dla siebie, tj. zdobyć się na rozdwojenie świadomości, która staje się własnym swoim obserwatorem; że nie tylko odnosi się rozumiejąco do świata, lecz odnosi się rozumiejąco do samego tego rozumienia; że nie tylko wie, że jest w świecie, lecz jest tym, który wie, że wie, lub raczej, że ma świadomość bycia świadomością właśnie.

(Leszek Kołakowski, *Obecność mitu*; za: NKJP)

Śmierć sumienia jest czymś głębszym od grzechu:
jest to zabicie świadomości grzechu.

(Jan Paweł II, Watykan, w 1979 r.)

¹ Pierwsza wersja tego tekstu została zaprezentowana na *Symposium Semantycznym „Człowiek – język – rzeczywistość”*, które odbyło się na Uniwersytecie Warszawskim w roku 2013. Artykuł ukazał się w druku w 2014 r. (zob. Wykaz publikacji źródłowych, s. 289).

1. Wprowadzenie

W obfitej literaturze filozoficznej poświęconej zagadnieniom mentalnym (z której nawet najważniejszych pozycji nie sposób tu przytoczyć – inna rzecz, że nie ma takiej potrzeby) rozważano zarówno zasadnicze kwestie dotyczące natury myślenia, jego istoty, umysłu, samoświadomości człowieka, nieuchwytności ludzkiego poznania, jak i „usytuowanych” w umyśle człowieka stanów i czynności mentalnych, m.in. takich jak: abstrakcyjne myślenie, wnioskowanie, wyczucie wartości moralnych (dobra, zła) i estetycznych (np. piękna) czy stany emocjonalne.

Psycholodzy (wśród nich i neurolodzy) o świadomości mówią od początku istnienia psychologii, z jednej strony coraz bardziej wewnętrznie zróżnicowanej, z drugiej zaś – będącej obiektem stale rozwijanych poszukiwań interdyscyplinarnych. Rolę narzędzi służących przybliżeniu natury i sposobu funkcjonowania świadomości pełnią w nich m.in. pojęcia takie jak: *świadomość, umysł, jaźń, ciało w umyśle, świadomy umysł, świadomy mózg*. Żywa dyskusja na temat zależności między „architekturą mózgu”, jego stanami a świadomością („konstrukcjami świadomych umysłów”) wykracza poza ramy tej dyscypliny. O ogromnej wadze zorientowanych na szeroko rozumianą kulturę badań nad świadomością pisze Antonio Damasio:

Osadzenie konstrukcji świadomych umysłów w dziejach biologii i kultury otwiera drogę do pogodzenia tradycyjnego humanizmu ze współczesną nauką, w związku z czym gdy neurobiologia zgłębia ludzkie doświadczenia w osobliwych światach fizjologii mózgu i genetyki, godność ludzka nie tylko nie cierpi na tym, ale wręcz urasta (Damasio 2011: 40).

Językoznawcy na obecność świadomości wskazują w opisach sposobów językowego wyrażania przeżyć człowieka, jego różnorodnych stanów świadomości, doświadczeń (zmysłowych i mentalnych), emocji, „działalności mownej”. Zagadnienia te nadal są przedmiotem dociekań badaczy poszukujących jak najpełniejszej odpowiedzi na pytanie: co zakodowane w języku pojęcia mówią o psychice, umyśle człowieka, jego świadomości samego siebie?

2. Cel pracy, inspiracja, baza materiałowa

W prowadzonych tu rozważaniach podejmuję wstępną próbę pokazania, jak można na podstawie analizy materiału słownikowego i korpusowego przybliżyć nie poddający się bezpośredniemu poznaniu fenomen świadomości. Wykorzystując narzędzia badawcze, jakich dostarcza współczesna lingwistyka, próbuję dociec, jak jest on konceptualizowany w języku polskim.

Podjęcie tego tematu wynika z przekonania, że poszukiwania „w obrębie języka” mogą stanowić klucz do zrozumienia ludzkiej świadomości.

Niniejsze badania opieram na danych leksykograficznych i korpusowych z zakresu współczesnej polszczyzny. Ze względu na ogrom materiału zdecydowałam, że na początku w centrum uwagi znajdzie się leksem *świadomość*. W wyniku przeszukania NKJP za pomocą wyszukiwarki PELCRA otrzymałam 23 694 akapity pasujące do zapytania *świadomość***, z czego 13 021 akapitów – do zapytania dot. *świadomość*, 9855 do zapytania dot. *świadomości* oraz 1885 do zapytania dot. *świadomością* (dostęp: 25.10.2013) – zasadniczo z tego zbioru oraz z leksykonów pochodzą przytoczone cytaty².

3. Fenomen świadomości w ujęciach psychologów

Czym jest świadomość? Jaki jest jej status? W „naiwnej psychologii” kojarzona jest ogólnie z głową jako siedliskiem myśli, rozumu, myślenia, rozsądku. W słownikach psychologicznych jest opisywana statycznie (jako stan umysłu, wiedza) lub dynamicznie – bywa łączona z umysłem („przeszukiwaniem”, „przeglądaniem” tego, co się w nim pojawia), aktywnością mózgu, uwagą, postrzeganiem, poczuciem własnego *ja*, a także z odniesieniem do sposobu mówienia o niej. Niektóre słowniki psychologii odróżniają ‘stan czuwania’ od ‘subiektywnego stanu zdawania sobie sprawy z czegoś’, czyli wiedzy, jaką człowiek zwykle posiada o sobie samym i świecie, w jakim żyje. Por. przykładowe definicje *świadomości*, zaczerpnięte z tego typu leksykonów:

[*consciousness*], normalny stan ludzkiego umysłu podczas czuwania, charakteryzujący się doświadczaniem wrażeń, myśli, uczuć, świata zewnętrznego i częste u ludzi poczucie własnego *ja* (Colman 2009: 734);

(*awareness*): 1. wewnętrzny, subiektywny stan zdawania sobie sprawy z czegoś; 2. stan czuwania [...] (*consciousness*): 1. przytomność: stan bycia ► świadomym 1. Jest to najogólniejsze znaczenie tego wyrażenia i występuje w takich kontekstach, jak: „stracił świadomość”; 2. domena umysłu zawierająca doznania, spostrzeżenia i wspomnienia, których ktoś jest świadom w danym momencie (o których wie, że w danym momencie je przeżywa). Te aspekty życia psychicznego, na które ktoś zwraca uwagę. [...] (Reber 2000: 740);

[...] bezpośrednia wiedza, jaką każdy z nas posiada o swym istnieniu, swych czynach oraz o świecie zewnętrznym. Świadomość, organizując dane dostarczane jej przez zmysły i pamięć, sprawia, iż możemy się umiejscowić w czasie i w przestrzeni.

² Podaję je w wersji niezmienionej interpunkcyjnie i ortograficznie.

Nie istnieje ona jako wydzielona funkcja, posiadająca określoną strukturę i „siedzibę” w mózgu. Nie jest ani czymś wewnętrznym, ani czymś zewnętrznym, to stosunek do percypowanego świata. Bergson utożsamia ją z uwagą, Freud z postrzeganiem, Jung ze stanem czuwania, a neuropsycholodzy z funkcją czuwania. [...] (Sillamy 1998: 290).

W definicjach tych świadomość jest rozumiana w sposób niejednoznaczny. Wydobywają one związek ze stanem umysłu podczas czuwania (przytomności człowieka, wyrażającej się w organizowaniu danych zmysłowych i pamięciowych), utożsamiają świadomość z posiadaną wiedzą o otaczającym świecie, o czasie (przeżywanym w danym momencie i minionym), nie umiejscawiają jej w mózgu.

Nie chcę tu wchodzić głębiej w problematykę stanowiącą przedmiot badań i hipotez psychologów; nie będę też rozważać sposobów ujmowania świadomości przez filozofów, ani omawiać, co na jej temat wiedzą i czego ciągle jeszcze nie wiedzą neurolodzy. Przejdę do spraw dotyczących języka.

4. Fenomen świadomości w językoznawczej literaturze przedmiotu

W interpretacji językoznawców *świadomość* sytuuje się wśród podstawowych pojęć opisujących ludzką psychikę. Należy do grupy predykatów mentalnych (operacji mentalnych), wśród których szczególną klasę stanowią predykaty faktywne (prawdziwościowe): *mieć świadomość*, *uświadamiać sobie*, *zdawać sobie sprawę*, informujące o przekonaniu mówiącego co do obiektywności/prawdziwości sądu, tj. tego, co jest przedmiotem świadomości.

Andrzej Bogusławski zwraca uwagę na obecność/brak składnika ‘świadomości’ („being aware of”) w podstawowej strukturze znaczeniowej rodzajów wyrażen predykatywnych, jakie wyróżnia: a) stawania się, b) procesów percepcyjnych, c) zjawisk mentalnych, d) chcenia, e) czynności (ruchu spontanicznego), operacji. Pierwiastek epistemiczny „bycie świadomym tego, co się robi” jest składnikiem znaczenia podstawowych wyrażen odnoszących się do struktury pojęciowej czynności i operacji (por. Bogusławski 1974, 1989–1990).

O udziale ‘świadomości’ jako składniku struktur predykatowych jest mowa w pracach na temat interpretacji pojęć opisujących stany i czynności mentalne człowieka, doznania i działania percepcyjne (nie będące czystymi postrzeżeniami, ale aktami postrzeżenia), typy przeżywanych uczuć, akty mowne. Szczególną rolę elementu ‘bycie świadomym’ badacze upatrują w następujących podgrupach leksemów:

- 1) predykatach mentalnych, takich jak: a) predykaty 'wiedzy' (oprócz podstawowego czasownika *wiedzieć* należą tu także m.in. *znać*, *rozpoznać*, a także: *być świadomym* / *mieć świadomość* / *uświadamiać sobie* / *zdawać sobie sprawę_że*); b) predykaty pamiętania, por. podstawowy czasownik *pamiętać_że* / *coś, kogoś* (w jego typowych użyciach); c) *sumienie*, które „odnosi się do zdolności rozpoznawania dobra i zła” (Grzegorczykowa 1998);
- 2) wyrażeniach predykatywnych typu *mieć nadzieję*, *rozpaczać*, *wstydzić się*, nazywających uczucia z „rzędu wyższych”, emocji „samoświadomościowych” (tj. „takich, u których podłoża leży konieczność wyodrębnienia się poczucia Ja” – podają za: Mikołajczuk 2012: 125);
- 3) predykatach odnoszących się do procesów percepcyjnych: *zauważyć*, *usłyszeć* i in.;
- 4) predykatach wolitywnych: *chcieć*, *pragnąć* i operacji: *zrobić coś z czymś*;
- 5) wyrażeniach predykatywnych odnoszących się do stanów fizjologicznych typu *poczuć głód* / *poczuć ból*.

W refleksji nad tą złożoną problematyką (i językoznawczą, i filozoficzną, obejmującą m.in. kwestie dotyczące działań zamierzonych i niezamierzonych (statusu intencji i świadomości, percepcji świadomej i nieświadomej)) nie sposób nie brać pod uwagę zwłaszcza podstawowych dla tej tematyki badawczej rozważań na temat semantyki predykatów Andrzeja Bogusławskiego (1974, 1981, 1987), Jurija Apresjana (1995b), Anny Wierzbickiej (1996, 1998), Renaty Grzegorczykowej (1998, 2008, 2009), Magdaleny Danielewiczowej (2002), Izabeli Duraj-Nowosielskiej (2007) – tu, z racji wyznaczonego w tytule przedmiotu pracy (a w konsekwencji jej zakresu i celów badawczych), ograniczam się do niniejszej wzmianki.

Spośród prac rozwijanych w ramach językoznawstwa kognitywnego, w których badacze jako zasadniczy cel stawiają sobie wykrycie, jak za pomocą języka (poprzez język) człowiek konceptualizuje świat (rzeczywistość, a więc i samego siebie), tj. jak go widzi i interpretuje, dla omawianego tu zagadnienia szczególnie ważna wydaje się wypowiedź Jurija Apresjana, który w opisie językowego obrazu człowieka przypisał świadomości „kluczową rolę regulatora w ludzkim zachowaniu (fizycznym, emocjonalnym i mownym)”³, co skomentował tak:

Właśnie ona [świadomość – K.W.], z pomocą sił woli i sumienia utrzymuje zachowanie człowieka w granicach normy, nawet kiedy inne podsystemy działają z większym

³ W oryginale: „Вершиной иерархии является сознание (ум). В наивной картине мира именно ему отводится ключевая роль регулятора физического, эмоционального и речевого поведения человека”.

lub mniejszym napięciem. Świadomość [ros. *Сознание*] – to urządzenie śledzące, zdolne z boku [ros. *со стороны*] pilnować zachowania człowieka⁴ (Apresjan 1995a: 45–46; tłum. moje – K.W.)⁵.

Rozwijając tę kwestię, autor zwraca uwagę na: 1) wyrażenia, które odnoszą się do sytuacji, gdy świadomość, ujawniwszy w zachowaniu subiekta cechy nierozumności, podporządkowuje się woli, i ta przywraca jego zachowanie do normy (pod warunkiem, że wola jest jeszcze w stanie działać efektywnie): *Pojął, że się boi, i siłą woli spróbował stłumić swój strach*⁶. oraz 2) na pary leksykalne takie jak *экстаз* (ekstaza) i *восторг* (zachwyt), *паника* (panika) i *страх* (strach), które, choć odnoszą się do podobnych stanów/emocji, różnią się od siebie nie tylko stopniem intensywności procesu/stanu, ale i tym, że wewnętrzny stan człowieka w swoim rozwoju osiąga taki stopień intensywności, że zachowanie subiekta całkowicie wymyka się spod kontroli jego świadomości i przestaje być kierowane jego wolą.

Na jeszcze inne aspekty związku świadomości z językiem zwraca uwagę Valentina Apresjan we wstępnej części obszernego artykułu poświęconego analizie porównawczej „pojęć emocjonalnych” w języku rosyjskim i angielskim. Przypisując ‘świadomości’ wysoki stopień uniwersalności, podkreśla brak korelacji między tym, co ludzie postrzegają i „odnotowują” w świadomości, a tym, co „odnotowują” w języku:

Świadomość [ros. *сознание*] – to zdolność ludzkiego mózgu do postrzegania w określony sposób otaczającego świata i samego siebie, właściwa ludziom jako gatunkowi biologicznemu i dlatego wysoce uniwersalna. Od poziomu świadomości głębszy i bardziej uniwersalny jest jeszcze poziom biologiczny – poziom procesów psychicznych. [...] związki między realnie zachodzącymi w mózgu procesami i językiem bynajmniej nie są ani przejrzyste, ani oczywiste. Z jednej strony, wydaje się, że ludzie powinni uświadamiać sobie, a zatem odnotować w języku to, co postrzegają i czują; z drugiej strony, bynajmniej nie wszystkie procesy zachodzące w mózgu są

⁴ W oryginale: „Именно оно, с помощью сил воли и совести, держит поведение человека в пределах нормы, даже когда другие его системы работают с повышенным или предельным напряжением. Сознание – это следящее устройство, способное со стороны наблюдать за поведением человека (ср. *видеть себя со стороны*, *Попытайся посмотреть на себя со стороны*)”.

⁵ Zbliżoną myśl znajdujemy u Leszka Kołakowskiego – por. fragment pierwszego cytatu z podanych na wstępie niniejszej pracy: „Nie to, że jest ‘podmiotem’ czującym i wrażliwym, wyróżnia go wśród stworzeń żywych, lecz to, że może się stać ‘przedmiotem’ dla siebie, tj. zdobyć się na rozdwojenie świadomości, która staje się własnym swoim obserwatorem”.

⁶ W oryginale: *Он понял, что боится, и усилием воли попытался подавить свой страх.*

adekwatnie odnotowywane przez świadomość, a nawet jeśli są odnotowywane, nie zawsze znajduje to odzwierciedlenie w języku (Apresjan 2011: 27; tłum. moje – K.W.).

Z przywołanych tu (z konieczności wybiórczo) sądów i typologii wyłania się obraz *świadomości* jako predykatu mentalnego, należącego do grupy predykatów wiedzy, a zarazem takiego, który dotyczy bardzo wewnętrznej wiedzy człowieka o jego własnych stanach psychicznych (jego samoświadomości), wiedzy innej (głębszej?) od tej, jaka odpowiada predykatom *wiedzieć*, *rozumieć*, a także *sumieniu*. Ta głęboka wewnętrzna wiedza człowieka o sobie samym (własnych stanach mentalnych) ma niebywałą moc – regulowania jego zachowań (również przez to, że umożliwia mu widzenie siebie „z boku”).

5. Definicje leksemu *świadomość* w wybranych słownikach ogólnych języka polskiego; pytanie o inwariant semantyczny

W nowszych słownikach języka polskiego wyróżnia się od dwóch do czterech wariantów znaczeniowych wyrazu *świadomość*. W ich definicjach ujawniają się nie tylko różnice w sposobie zaszeregowania treści, ale też w przypisywanym owej jednostce hasłowej statusie: uznawaniu jej za rzeczownik słowotwórczo niemotywowany (SJPD, SWJP, ISJP) lub motywowany (USJP)⁷.

Z całościowego spojrzenia na sposób opisu polisemicznego leksemu *świadomość* w kilku leksykonach ogólnych wynika, że wskazywane są następujące jego znaczenia odnoszące się do stanów i czynności mentalnych – tu podaję je za ISJP (z różnym stopniem uwydatnienia i eksplicytności są one uwzględniane również przez: SJPD, SWJP i USJP):

1 Świadomość człowieka to jego zdolność poznawania i oceniania siebie i otaczającego go świata, a także swoich myśli i pojęć [...]

2 Świadomość to 2.1 aktywny stan umysłu człowieka, który nie śpi i jest przytomny [...] 2.2 sfera psychiki, na której działanie mamy wpływ, w odróżnieniu od tej, która jest odpowiedzialna za mimowolne myśli, sny, fantazje itp. [...]

3 Świadomość czegoś, np. jakichś zdarzeń lub zjawisk, to zdawanie sobie sprawy z tego lub wiedza o tym [...]

⁷ Rozwiązanie skrótów znajduje się w Źródłach.

4 **Świadomość** jakiejś grupy ludzi to łączące ich idee, przekonania i wspólne dążenia.

Wydaje się, że współczesne znaczenia leksemu *świadomość* można objąć wspólną cechą: 'X zdaje sobie sprawę_że'. Cecha ta odnosi się do dwu różnych aspektów intelektualnej aktywności X-a.

Aspekt 1.: znaczenie 'X wie_że' wyrażają konstrukcje: (*mieć*) *świadomość_że*, (*robić coś*) *ze świadomością_że*, *być świadomym_że* – znaczenie to dotyczy wiedzy X-a; wyrażają je również predykaty: *uświadamiać sobie_że*, *zdawać sobie sprawę_że*, *być świadomym_że*, por. przykład:

Mieszkańcy mieli świadomość, że grozi im niebezpieczeństwo, jednak nie opuścili swych domostw. (Polskie Radio, program II, 27.05.2010).

Implikowane wyrażenie w postaci struktury nominalnej lub propozycjonalnej jest obligatoryjne. Znaczenie to jako 1. podaje USJP⁸, w ISJP odpowiadają mu zn. 3. i 4. Nb., w ponad pół wieku starszym SJPD jest to znaczenie jedyne⁹ – por.:

świadomość 1. «zdolność zdawania sobie sprawy w kategoriach pojęciowych z tego, co jest przedmiotem postrzegania, doznawania (z tą zdolnością łączy się zdolność formułowania sądów orzekających)».

Z kolei w SWJP na ten aspekt intelektualnej aktywności X-a wskazują znaczenia 2. i 3. – por.:

2. 'zdolność do krytycznej, obiektywnej oceny rzeczywistości i umiejętność ustosunkowania się do niej, określenie w niej swojego miejsca; wiedza o swym istnieniu, o własnych czynach oraz o świecie zewnętrznym': Świadomość klasowa, narodowa, społeczna. Budzić w kimś świadomość. Kształtować czyjąś świadomość. 3. *pot.* 'to, że się coś wie; zdawanie sobie sprawy z czegoś': Mam świadomość, że nie jestem najprzystojniejszy.

Oba znaczenia zostały tu oddzielone niepotrzebnie; obecność kwalifikatora *potoczne* wskazuje, że za podstawę przyjęto różnice stylistyczne.

⁸ Zob. „1. *książk.* a) «wiedza o czymś, uświadamianie sobie czegoś, zdawanie sobie sprawy z czegoś»: Miała świadomość, że widzi ich ostatni raz. Z całą świadomością mogę to potwierdzić. Świadomość krzywdy, niebezpieczeństwa, winy. Świadomość ekologiczna, polityczna, prawna”.

⁹ Znaczenie wyróżnione jako 2. ma kwalifikator *dawne*; nb. jest ono metonimiczne względem 1. Por. „2. *daw.* «wiedza o czym, znajomość czego» [...] O tym wszystkim wiedziała, ale się przed kobietami do świadomości nie przyznała. / Bolesław Pobożny, *książę kaliski*, w wieku XIII słynący ze świadomości sztuki wojennej [...]”.

Na marginesie zauważmy, że świadomości jako wiedzy w sposób jednoznaczny dotyczy znany fragment z *Księgi Rodzaju* 3,1 (mimo że samo wyrażenie *świadomość* nie zostało w nim użyte):

⁴ Wtedy rzekł wąż do niewiasty: „Na pewno nie umrzecie! ⁵ Ale wie Bóg, że gdy spożycie owoc z tego drzewa, otworzą się wam oczy i tak jak Bóg będziecie znali dobro i zło”. ⁶ Wtedy niewiasta spostrzegła, że drzewo to ma owoce dobre do jedzenia, że jest ono rozkoszą dla oczu i że owoce tego drzewa nadają się do zdobycia wiedzy. Zerwała zatem z niego owoc, skosztowała i dała swemu mężowi, który był z nią: a on zjadł. ⁷ A wtedy otworzyły się im obojgu oczy i poznali, że są nadszy, splekli więc gałązki figowe i zrobili sobie przepaski. [...] ⁹ Pan Bóg zawołał na mężczyznę i zapytał go: „Gdzie jesteś?” ¹⁰ On odpowiedział: „Usłyszałem Twój głos w ogrodzie, przestraszyłem się, bo jestem nagi, i ukryłem się”. ¹¹ Rzekł Bóg: „Któż ci powiedział, że jesteś nagi? Czy może zjadłeś z drzewa, z którego ci zakazałem jeść?”¹⁰

Aspekt 2. dotyczy stanu umysłu X-a jako czynnika świadczącego o przytomności X-a, o tym, że **umysł X-a (i on sam) jest aktywny w tym sensie, że X czuwa, jest przytomny, reaguje przytomnie na bodźce, nie śpi, zdaje sobie sprawę z tego, co się dzieje (z nim / w nim samym), gdzie jest.** Znaczenie to jako 1. odnotowuje SWJP:

świadomość 1. *blm* ‘stan psychiczny, w którym człowiek zdaje sobie sprawę z tego, co się dzieje; stan czuwania, przytomności’: Odzyskać świadomość. Odmienne stany świadomości.

Por. też cytat, w którym mowa o znakach świadomości:

Scott jest 39-letnim mężczyzną, który 12 lat temu uległ poważnemu wypadkowi samochodowemu. Najpierw znajdował się w stanie śpiączki, później zdiagnozowano u niego stan wegetatywny, kiedy to pacjent jest przytomny, ale nie wykazuje oznak świadomości, nie reaguje także za pomocą zmysłów na sygnały z otoczenia [...] Scott wielokrotnie był klinicznie diagnozowany i za każdym razem nie wykazywał żadnych oznak świadomości. Dlatego nasza metoda jest przełomem. Procedury postępowania z pacjentami w stanie wegetatywnym, a także nastawienie personelu medycznego będą musiały się zmienić, ponieważ dowiedliśmy, że pacjent latami diagnozowany jako wegetatywny wcale wegetatywny nie jest i dzięki skanerowi jest w stanie nawiązać kontakt z otoczeniem. [...] To, co musimy zrobić, to zrozumieć i przyjąć, że istnieje grupa pacjentów, którzy wydają się być w stanie wegetatywnym, ale pomimo to wykazują oznaki pełnej świadomości; <http://www.naszdziennik.pl/wp/16111,uwolnieni-z-syndromu.html>; dostęp: 26.11.2012.

¹⁰ Por. *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych. Biblia Tysiąclecia*, wyd. 3. popr., Poznań–Warszawa 1990, Pallottinum, s. 26.

Ten aspekt świadomości: intelektualnej aktywności X-a (stanu jego psychiki, umysłu) w przeciwieństwie do *świadomości_że* (predykatu wiedzy) nie implikuje obiektowego dopowiedzenia¹¹. W ISJP jest to znaczenie 2 niniejszej jednostki – por. przykłady:

Żyje, ale nie odzyskała świadomości.
Pił aż do utraty świadomości.

Odnotowane przez słowniki cechy takie jak: 'X jest zdolny do oceny rzeczywistości' oraz 'X wie o swym istnieniu / o świecie zewnętrznym' wydają się uszczegółowieniem informacji o stanie psychiki/umysłu X-a w tym sensie, że informują o tym, że **X ma wpływ na nią (może ją kontrolować)** w przeciwieństwie do stanów nieświadomych, nie podlegających jego kontroli (snu, mimowolnych myśli, odruchów itp.) – por. przykład:

Któż będzie nad nim czuwał, gdy nie działa w mózgu pełnia świadomości czasu i miejsca, i rzeczywistości świata, i samego siebie? (SJPD).

Dla tego typu użyć charakterystyczne są kolokacje „obiektywne”. Na marginesie warto zauważyć, że np. w języku angielskim leksem *świadomość* ma dwa odpowiedniki: *consciousness* i *awareness* (nb. różnicę tę zaznacza podana wcześniej definicja ze *Słownika psychologii* – por. Reber 2000: 740). Kwestia nieodpowiedniości leksykalnej jednostek odnoszących się do omawianego tu pola pojęciowego *świadomości* (choćby tylko w językach europejskich) wymaga dokładnego zbadania. Np. w języku czeskim obraz *świadomości* [*vědomí*] łączy się podobnie jak w polszczyźnie z sumieniem [*svědomí*], ale nie jest to odpowiedniość paralelna – punkt wyjścia w zbadaniu tej kwestii mogą stanowić prace: Renaty Grzegorzczukowej (1998), Oldřicha Uličného (2006) oraz Ivy Nebeskej (2009).

6. Szkic pola leksykalno-semantycznego świadomości we współczesnej polszczyźnie

Centralną część pola leksykalno-semantycznego świadomości stanowią następujące wyrażenia o wyrazistych powiązaniach formalno-semantycznych

¹¹ W SJPD „ślad” tak rozumianej *świadomości* stanowi wyrażenie: □ *Próg świadomości psych.* «dolna granica wrażliwości, poniżej której działanie bodźców zew. i wew. nie dociera do ośrodków nerwowych, nie jest uświadamiane». Zostało ono zarejestrowane „w obrębie” znaczenia 1., po połączeniu □ *Świadomość klasowa* «zespół poglądów, zwł. w kwestiach społ., determinowanych przez przynależność jednostki do określ. klasy społ.».